

De taal van de wetenschap

J.J. Voskuil

Met twee anderen een inleiding tot de volkskunde schrijven, moet zoiets zijn als over een sloot springen met je handen in je zakken. Door de politieke lading van haar grondbegrippen ('traditie' en 'volk') en door de daarmee samenhangende stelselmatige uitholling van hun inhoud is de afgelopen twintig jaar zoveel verschil van mening over haar doelstelling ontstaan dat alleen buitenstaanders nog weten waar volkskundigen zich mee bezighouden. Een poging, in het begin van de jaren zeventig, om het beeld te verscherpen door de naam te vervagen tot (Europese) Etnologie maakte alleen duidelijk dat er tegenstellingen waren. In Duitsland weigerden de Tübingers mee te doen. Ze kozen voor Empirische Kulturwissenschaft. Anderen toonden hun aarzeling door de nieuwe naam als een soort vertaling achter de oude te plaatsen. In Frankfurt voegde men er Kulturanthropologie aan toe, een term die nu ook door Wiegelmann gebruikt is voor een nieuwe reeks publikaties van de universiteit van Münster. Tegen deze achtergrond, die onvermijdelijk tot een stellingname dwingt als men niet alleen de afgelegde weg maar ook de marsrichting van het vak wil vastleggen, vraagt het gezamenlijk schrijven van een inleiding ofwel een grote eensgezindheid, ofwel een in de wetenschap ongewone verdraagzaamheid.

Bij eerste lezing lijkt het boek van Heilfurth, Wiegelmannen Zender een zeldzaam voorbeeld van het een of het ander te zijn¹. De indeling in zes hoofdstukken waarin achtereenvolgens de geschiedenis van het vak, de theorie en de methoden, het veld van onderzoek (materiële en geestelijke cultuur), de dimensies die men daarbinnen weer kan onderscheiden (tijd, ruimte, sociale gelaagdheid) en de wensen voor de toekomst worden behandeld, maakt een evenwichtige indruk. De verdeling over de drie schrijvers heeft zo plaats gehad dat ze elkaar ogenschijnlijk aanvullen. Van meningsverschillen blijkt niets. Kleine geprikkeldheden, die soms even merkbaar zijn, richten zich altijd tegen anderen en, wat natuurlijk nog mooier is, meestal tegen dezelfde. Ongetwijfeld is dat in de eerste

¹ Günter Wiegelmann, Matthias Zender [und] Gerhard Heilfurth. *Volkskunde. Eine Einführung*. Berlin 1977, Erich Schmidt Verlag. (Grundlagen der Germanistik, hrsg. v. Hugo Moser und Hartmut Steinecke 12). 265 p., 11 ill.; f 29,16; ISBN 3-503-00578-1.

plaats de verdienste van Wiegemann. Niet alleen heeft hij de eindredactie voor zijn rekening genomen, hij heeft bovendien in zijn meer algemene uitspraken in de hoofdstukken over probleem- en doelstelling ruimte gelaten voor de anderen. Dat is niet alleen een kwestie van beleid, maar ook van mentaliteit. Het kost hem duidelijk moeite om zijn eigen voorkeuren tegen die van anderen af te zetten. Tekenend is bijvoorbeeld dat hij in het tweede hoofdstuk geen overzicht geeft van de richtingen en stromingen in de volkskunde, zoals dat in een handboek gebruikelijk is, maar dat hij probeert om de belangrijkste theorieën onder één noemer te brengen. Wetenschap is voor hem een gezamenlijke poging om achter de waarheid te komen. Mensen met een andere mening leveren daaraan evengoed hun bijdrage. Omdat ook Zender en Heilfurth zich, zij het met meer moeite, tot dit standpunt dwingen, worden de tegenstellingen pas duidelijk wanneer je hun betogen ontdoet van bijkomstigheden en je afvraagt welk doel hun voor ogen staat. Wanneer ik daarbij vooral aandacht besteed aan de verschillen tussen Wiegemann en Zender en hier en daar ook vroegere uitspraken van hen beiden in mijn beschouwing betrek, is dat omdat die in mijn ogen voor de geschiedenis van het vak belangrijker zijn, maar ook omdat de bijdragen van Heilfurth oppervlakkiger zijn gebleven. Dat ik door te benadrukken wat mij wezenlijk lijkt soms aan de genuanceerdheid van hun standpunten tekort zal doen, is niet geheel te vermijden. Wie belangstelt in de ontwikkeling van de volkskunde zal het boek toch zelf moeten lezen.

De verschillen zijn al merkbaar in het eerste hoofdstuk over de geschiedenis van de volkskunde. Wiegemann neemt daarin de achttiende en negentiende eeuw, Zender de twintigste voor zijn rekening. Geen van beiden slaagt er echter in om zich aan deze niet alleen zinloze maar ook heilloze indeling te houden. Wiegemann grijpt een aantal keren vooruit om de nawerking van bepaalde denkbeelden in de twintigste eeuw te kunnen volgen, Zender moet teruggrijpen om een uitgangspunt voor zijn kenschets van de twintigste eeuw te vinden. Dat zou niet opvallen als hun voorkeuren in elkaars verlengde lagen. Als ik hun hoofdstuk uit heb, vraag ik mij evenwel af of Zender de betekenis van Riehl voor de volkskunde net zo dik zou hebben onderstreept als Wiegemann, ten koste zelfs van Grimm en Mannhardt, en of Wiegemann in zijn hart nog een zo grote plaats heeft voor de geografische volkskunde. Vooral de voorkeur van Wiegemann is pikant. Na de veroordeling van het sociaal-conservatisme van Riehl door onder andere Bausinger, Emmerich en Weber-Kellermann klinkt het als een uitdaging om hem te kenschetsen als 'den groszen Wegbereiter moderner, theorieorientierter Forschung [. . .], den genialen Verknüpfen von Empirie und Analyse' (blz. 18). Omdat Wiegemann wars is van politieke discussies zal het wel niet als uitdaging bedoeld zijn, maar programmatisch is het zeker. Om twee redenen: hij geeft ermee aan dat hij wetenschap en politiek

gescheiden wenst te houden² en hij kiest voor de volkskunde als een (historisch-)sociale wetenschap³, gericht op het opsporen van wetmatigheden in de veranderingen in de cultuur. Het eerste standpunt, dat de consequentie is van het geloof in de objectiviteit en de waardevrijheid van het wetenschappelijk bedrijf, verbindt hem met Zender en Heilfurth en zal de belangrijkste grondslag geweest zijn voor hun samenwerking, het tweede scheidt hen.

Dat het belang van Zender niet ligt in de ontwikkeling van de volkskunde tot een sociale wetenschap blijkt niet direct uit zijn historisch overzicht van de geschiedenis van het vak in de twintigste eeuw (al zet hij zich wel met zoveel woorden af tegen de invloed in de afgelopen jaren van de sociologie en benadrukt hij in dat verband nog eens dat de volkskunde een *historische* wetenschap is⁴), maar in zijn geringe belangstelling voor het opsporen van wetmatigheden. Naumann, die in het volgende hoofdstuk ruime aandacht van Wiegelmann zal krijgen juist om zijn belangstelling voor dergelijke wetmatigheden, wordt door Zender wel genoemd, maar om zijn nuchtere afrekening met romantische opvattingen over volkscultuur (blz. 29). Hij schenkt ook nauwelijks aandacht aan de opvattingen van de Tübingers over veranderingen in de cultuur, hoewel het in het kader van dit boek van belang zou zijn geweest om de overeenkomsten en verschillen tussen hen en Wiegelmann te bespreken. Wat hem wel interesseert, tegen wil en dank, is hun

² Blz. 18: 'An seiner *konservativen Gesinnung* rieben sich in den letzten Jahren manche Volkskundler (W. Jacobbeit, I. Weber-Kellermann u.a.). Dadurch glauben sie, Riehl pauschal kritisieren zu können. Nun war Riehl eine vielbegabte Persönlichkeit, die zu zahlreichen Fragen seiner Zeit Stellung nahm. Aber ebensowenig wie hier Riehl als Musikhistoriker oder Novellist charakterisiert ist, sehe ich überzeugende Gründe, seine sozial-politische Position in einer Wissenschaftsgeschichte für zentral anzusehen.'

³ Blzz. 235-236: 'An Problemkreisen, die bisher im Schatten der Forschung standen und jetzt wachsendes Interesse finden, sind vor allem drei zu nennen: Akkulturation, soziale Prägung der Kultur und der kulturelle Wandel, insbesondere durch die Industrialisierung. [...] Nachdem die regionale Differenzierung und die alten historischen Schichten der Kultur über Jahrzehnte im Vordergrund des Interesses standen, fragt man heute vielfach zunächst nach *sozialen Unterschieden*. Diese Blickwendung ist bedingt durch die neue Leitwissenschaft Soziologie und die Erfahrung, dass in der gegenwärtigen verstädterten Gesellschaft und beim Dominieren der Massenkommunikation die regionalen und historisch gewachsenen Unterschiede zurücktreten. Daher ist es legitim, dass dem Eruiere von sozialgeprägten Kulturmustern, den Subkulturen, der Kultur von Randgruppen erhöhtes Interesse zuwächst, und nicht verwunderlich, dass die neuen Gesichtspunkte in die historischen Studien ausstrahlen. Insgesamt kommt der Analyse des *kulturellen Wandels* in Zukunft besondere Bedeutung zu. Darauf deutet das Vordringen der Innovationsforschung in den Sozialwissenschaften und der Erforschung der industriellen Welt in der Sozialgeschichte.'

⁴ Blz. 38: 'Die Volkskunde von der Soziologie abzusetzen, wird dem nicht schwer, der in der Volkskunde eine historische Wissenschaft sieht, die die Volkskultur in ihrer regionalen und sozialen Entfaltung unter Einwirkung der historischen Verhältnisse und der natürlich-geographischen Gegebenheiten sieht.'

maatschappijkritiek en hun verwijt dat de volkskunde in de jaren dertig hand- en spandiensten heeft verleend aan het nationaal-socialisme. Als men met een wat valse beeldspraak kan spreken van een rode draad in zijn betoog dan wordt die gevormd door de verdediging van de volkskundigen van Herder tot en met de generatie die in de tweede wereldoorlog volwassen werd tegen dergelijke in zijn ogen onrechtvaardige verdachtmakingen. Zijn tegenwerping dat denkbeelden over volk en volksaard in de jaren twintig en dertig gemeengoed waren, ook bij de tegenstanders van het nationaal-socialisme, en dat dat de reden is dat Bausinger in zijn opstel uit 1965 over de volkskunde en het nationaal-socialisme zoveel moeite met hen heeft⁵, tekent de emoties die deze discussie nog altijd oproept. Ze houdt het verwijt in dat Bausinger en Emmerich dergelijke denkbeelden niet in hun historisch verband hebben gezien, een verwijt dat ook te horen is in de opmerking dat er onder de echte volkskundigen naar verhouding meer tegenstanders van het regime waren dan in de andere vakken⁶. Met die laatste opmerking verlegt hijzelf het zwaartepunt naar de vraag van het partijlidmaatschap, die Bausinger en Emmerich vermeden hebben. Eén van de verdiensten van hun benadering is in mijn herinnering nu juist dat ze de nationaal-socialistisch-gekleurde opmerkingen van anti-nazi's zonder iets te hoeven forceren in hun historisch verband plaatsden. Men zal het verwijt van Zender daarom eerder moeten zien als een slechte vertaling van een dieper liggende tegenzin tegen de opvatting van Bausinger dat de volkskunde, wil ze dergelijke hand- en spandiensten aan de behoudende krachten in de maatschappij in de toekomst vermijden, dient te worden omgebouwd tot een sociale wetenschap met het doel sociale misstanden te onderzoeken en mee te werken aan hun opheffing⁷. De les die hijzelf van het verleden heeft geleerd is dat de wetenschap zich te veel door de politiek heeft laten overschreeuwen en dat de volkskundigen te weinig moeite hebben gedaan om nieuwe en afwijkende inzichten in de open-

⁵ Blz. 33: 'Es ist richtig, im Nachhinein auf die Affinität der Volkstums-idee des 19. Jhs. zum nationalsozialistischen Gedankengut hinzuweisen, wie das Bausinger (1965) und Emmerich (1971) getan haben. Aber ebenso muss gesagt werden, dass in den zwanziger Jahren diese Idee des Volkstums und Volksguts Eigentum aller weltanschaulichen Richtungen war. In der NS-Zeit kam dem Andersdenkenden vor allem die Pervertierung und Ausnutzung dieser Gedanken zu Bewusstsein, aber sie grundsätzlich für falsch und verderblich zu halten, kam auch den Gegnern des Regimes damals nicht in den Sinn. Daher hat Bausinger in seinem Aufsatz soviel Last mit Leuten wie Georg Schreiber, Hanns Koren und Karl Huber', enz.

⁶ Blzz. 31-32: 'Die Zahl der Entlassenen und NS-Geschädigten wie W.-E. Peuckert und K. Meisen war in der Volkskunde zwar klein, aber prozentual höher als in andern Fächern.'

⁷ Vgl. b.v. Hermann Bausinger. *Volkskunde*, Berlin u. Darmstadt 1971, blz. 271-272: 'In diesem Rahmen erscheint dann auch Toleranz nicht mehr als blosses Wissen um Variabilitäten, sondern auch als Voraussetzung für gesellschaftliche Aufklärung, die sich nicht in der Belehrung der einzelnen erschöpft, sondern [...] auf *strukturelle soziale Veränderungen* zielen muss. Damit ist schon angedeutet, dass die Aufgabe der Volkskunde nicht kulturkritisch, sondern gesellschaftskritisch ist.'

baarheid te brengen⁸. De ironie wil dat hij vervolgens uitgerekend de Oosteuropese volkskundigen prijst om hun objectieve benadering, waarin hij alleen de voorkeur voor de materiële cultuur als marxistisch onderkent, blijkbaar zonder zich er op dat ogenblik rekenschap van te geven dat, door hun zorg nauwgezet binnen de perken van de door het regime aangegeven speelruimte te blijven, de geschiedenis zich daar en niet in Tübingen herhaalt, zij het dan in een ander jargon en onder minder gruwelijke omstandigheden⁹.

Wat in het eerste hoofdstuk nog een kwestie van accent kan lijken, krijgt in de volgende hoofdstukken het karakter van een tegenstelling. Daarvan zijn het tweede (over de theorie), met uitzondering van de laatste paragraaf, en het derde (over de zakelijke volkskunde) van Wiegemann, het vierde (over geloof en gebruiken) en de eerste paragraaf van het vijfde (over de geografische volkskunde) van Zender. Wiegemann stelt vast dat men in de volkskunde lange tijd is uitgegaan van de vooronderstelling dat de cultuur van een volk de eeuwen door onveranderd kan blijven en vage begrippen als volksaard, volksziel en volkskarakter heeft gebruikt om verschillen in cultuur te verklaren of omgekeerd het onderzoek daarnaar te rechtvaardigen. Hij spreekt in dit verband met een wat versluiserende omschrijving van 'generelle Themen' of 'generelle Züge'¹⁰. De eerste die oog had voor veranderingen in de cultuur en de factoren die daarop van invloed zijn, was Riehl. De door Naumann in 1921 opgestelde regel dat cultuurgoederen afzakken van de

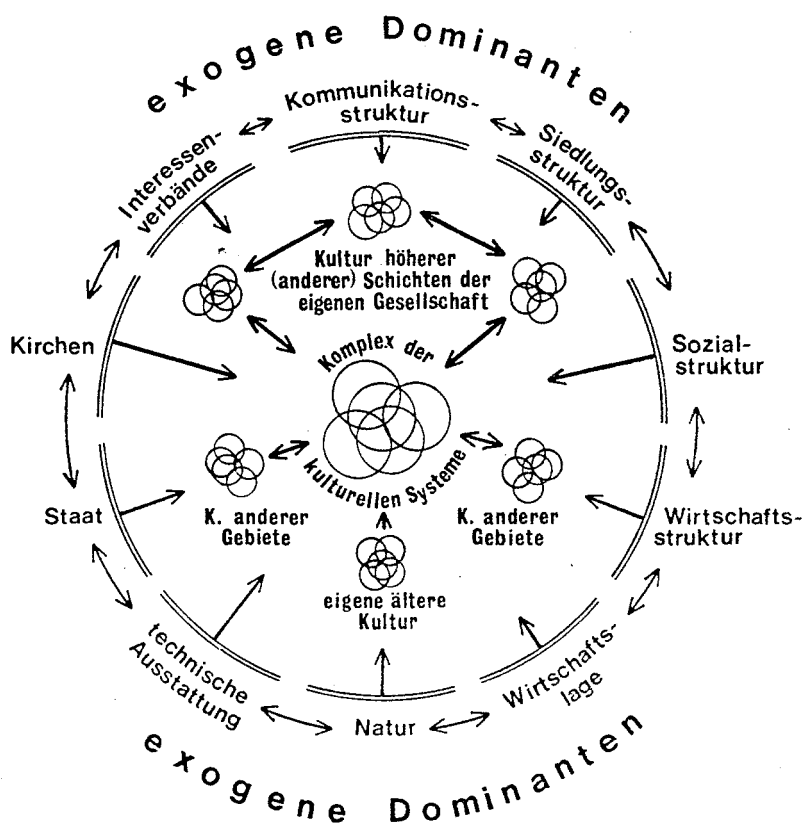
⁸ Blz. 33: 'Heute kann niemand von unseren jungen Volkskundlern voraussehen, welche Folgen ihre mit Verve vertretenen Auffassungen einmal im praktischen Leben haben werden. Dem Älteren ist es erlaubt zu warnen. Eine andere Lehre bleibt uns. In den dreißiger Jahren wirkte sich besonders verderblich aus, dasz Bruchstücke aus älteren Wissenschaftsgebäuden über die politische Literatur vergrößert und versimpelt in eine völlig veränderte Welt projiziert wurden, während neue wissenschaftliche Erkenntnisse damals auf einen kleinen Kreis beschränkt blieben. Die Ergebnisse der Wissenschaft rasch und unverändert der das Leben bestimmenden Öffentlichkeit nahezubringen, Irrtümer und zeitbedingte Anschauungen der Vergangenheit zu kennzeichnen, scheint mir angesichts der Lehren aus den dreißiger Jahren eine dringende, aber noch nicht gelöste Aufgabe.'

⁹ Blz. 33-34: 'Abgesehen von wenigen Arbeiten sind die vorgelegten Untersuchungen von wissenschaftlichem Ernst getragen und unbeschadet des politischen Standpunktes der Verfasser in ihrem Wert anzuerkennen. Gleiches gilt übrigens für die meisten Publikationen der übrigen osteuropäischen Länder. Volkskunde wird dort sehr objektbezogen und historisch ausgerichtet betrieben und hat in sachlicher Hinsicht z.T. gute Leistungen aufzuweisen. Dem marxistischen Standpunkt wurde Rechnung getragen durch die Tatsache, dasz man die 'materielle Volkskultur' einseitig in den Vordergrund rückte. Demgegenüber hatte man in Deutschland diese Forschung bis dahin sträflich vernachlässigt.'

¹⁰ Blz. 39: 'In den theoretischen Bemühungen kann man drei Stufen unterscheiden: generelle Themen, Regeln, Theorien. Eine erste Stufe ist erreicht, wenn man in verschiedenartigen konkreten Prozessen der Kultur *generelle Züge* erkennt und benennt. In der Volkskunde hat man früh nach derartigen Themen gesucht und sie mit Volksgeist, Volksseele, Volkscharakter bezeichnet oder als kulturelle Kontinuität alter Stämme untersucht. Diese Konzepte waren (mit Ausnahme des Kontinuitätsbegriffs) zu pauschal. Operable Modelle und erklärende Theorien konnte man daraus nicht entwickeln.'

sociale bovenlaag naar de lagere sociale groepen, en het inzicht in de samenhang tussen de economische conjunctuur en vernieuwing of stagnatie in de cultuur, waarvan de wetmatigheid later door Erixon en anderen in de theorie over de cultuurfixering zou worden omschreven, zijn bij Riehl al in aanzet te vinden. Overigens zijn dergelijke pogingen om wetmatigheden in de verspreiding van cultuurverschijnselen te ontdekken in ons vak uitzonderingen in tegenstelling tot de sociale wetenschappen. Wiegmann beschouwt het inhalen van die achterstand op dit ogenblik als de belangrijkste opgave en hij meent dan ook dat ieder onderzoek behoort uit te monden in een hypothese, die vervolgens weer getoetst moet worden aan andere feiten¹¹. In dit proces van theorievorming onderscheidt hij als tussenstadia het formuleren van regels en van theorieën met een beperkt bereik. Als doel ziet hij een allesomvattende theorie die de onderlinge verhouding tussen de krachten die in en op de cultuur werken in formule brengt. Om een discussie over een dergelijke theorie op gang te brengen heeft hij in 1972 in het Zeitschrift für Volkskunde gewezen op de mogelijkheid om de systeemtheorie van Luhmann voor dit doel te gebruiken. Misschien heeft de critiek van H. Artus en van M.K.H. Eggert op dat artikel ertoe geleid dat uit de nieuwe versie in deze inleiding de naam Luhmann is verdwenen en dat enkele accentverschuivingen zijn aangebracht, maar in grote lijnen zijn zijn denkbeelden dezelfde gebleven. Een door hem ontworpen schema dat hierbij is afgedrukt (afb. 1) moet een en ander verduidelijken. In dat schema maakt hij onderscheid tussen krachten die in de cultuur werkzaam zijn en krachten die er van buiten af op inwerken (exogene Dominanten). Bij de eerste denkt hij aan de menselijke behoefte om sociaal hoger geplaatsten na te volgen en omgekeerd om zich van anderen te onderscheiden, aan de neiging om vast te houden aan wat bekend is met als tegenhanger het verlangen naar verandering, en aan de drang om verworven kennis over te dragen – behoeften, neigingen en verlangens die ten grondslag liggen aan de verspreiding van cultuurverschijnselen en die bijvoorbeeld een verklaring zijn van de door Naumann opgestelde regel dat cultuurverschijnselen zich in de maatschappij verspreiden van boven naar beneden. Onder krachten die op de cultuur inwerken verstaat hij onder andere veranderingen in de economische en natuurlijke omstandigheden en ingrepen van bovenaf van staatswege of van kerkelijke zijde. Een stijgende welvaart, om een voorbeeld te geven, leidt tot invoering van nieuwe cultuurgoederen. Dergelijke nieuwigheden zullen zich bij voortdurende welvaart over steeds grotere sociale groepen verspreiden. Het tempo van de verspreiding hangt daarbij niet

¹¹ Blz. 64: 'Wo man empirische Arbeit ohne generelle Gesichtspunkte und selbst ohne klare Auswahlkriterien leistet, bleiben die Resultate stumpf. Sie bieten dann vielfach selbst einer späteren theoretischen Durchdringung kaum Ansätze. Wichtig ist ferner der Grundsatz, dass alle Resultate Hypothesen sind, die geprüft, falsifiziert, korrigiert werden müssen.'

Model van het krachtenveld waarin de culturele systemen zich bevinden, volgens G. Wiegelmann.

alleen af van de mate van welvaart maar ook van de sociale structuur en meer in het algemeen de dichtheid van het net van betrekkingen tussen de mensen onderling. Ver afgelegen, moeilijk bereikbare groepen van de bevolking, zowel vanuit een geografisch als een sociaal gezichtspunt, zullen pas later in de welvaart delen dan groepen die zich in het centrum en dicht bij de haard van de vernieuwingen bevinden. Zolang men zich bij het onderzoek beperkt tot de verspreiding van een of een klein aantal duidelijk te isoleren cultuurverschijnselen met een overzichtelijke structuur en functie is het heel wel doenlijk om door middel van een statistische analyse inzicht te krijgen in het verloop van een dergelijk proces. In theorie moet het echter ook mogelijk zijn, en daar is Wiegelmann op uit, om het onderzoek steeds ingewikkelder te maken, ook met andere krachten dan alleen de economische conjunctuur rekening te houden en een steeds gevarieerder aantal cultuurverschijnselen in de analyse te betrekken. Dat zou dan tenslotte moeten leiden tot het opstellen van een aantal algemene wetten, aan de hand waarvan het

verloop van minder goed gedocumenteerde processen kan worden gereconstrueerd en de afloop van processen die nog aan de gang zijn kan worden voorspeld¹².

Wat mij aanspreekt in de benadering van Wiegelmann is de verruiming van het begrip cultuur, de verschuiving van de aandacht van cultuurverschijnsel naar sociaal gedrag en de poging om de veranderingen die daarin optreden op de voet te volgen. Onder cultuur verstaat hij menselijk gedrag voor zover dat gebonden is aan maatschappelijke regels. Die regels zijn af te leiden uit de binnen een maatschappelijke groep voorkomende stereotiepe of traditionele opvattingen, handelingen, technieken, gebruiken, voorwerpen en geestelijke goederen, die men kan samenvatten onder de term cultuurverschijnselen. Welke verschijnselen daar precies onder vallen laat hij in het midden. Uit zijn voorbeelden blijkt dat hij de grens veel ruimer trekt dan de volkskundigen van de generatie waartoe Zender behoort. Daarbij gaat het hem niet om de herkomst, de geschiedenis of de verspreiding en evenmin om een inventarisatie als karakteristiek van een bepaalde groep of landstreek. Ze zijn voor hem alleen het middel (het enige middel) om, lettend op veranderingen in vorm, inhoud, intensiteit, verspreiding of functie, de veranderingen in de opvattingen en het gedrag van een groep vast te stellen. De consequentie van een en ander is dat hij, wanneer het gaat om historische veranderingen, uitgaat van de daarbij behorende feiten en niet probeert om ze terugredenerend af te leiden uit de tegenwoordige situatie zoals dat in de geografische volkskunde geprobeerd wordt, en dat hij, eveneens in tegenstelling tot de geografische volkskunde, zijn aandacht in het bijzonder richt op de periode na 1500, aangezien feiten vóór de zestiende eeuw schaars zijn¹³. Dat houdt overigens het gevaar in dat de belangstelling vooral uitgaat naar feiten die statistisch zijn te verwerken. De voorkeur van Wiegelmann voor materiële cultuur is een aanwijzing dat hij aan die verleiding niet is ontkomen. Het kan de reden zijn dat hij aan de denkbeelden van vooral Franse historici over de tegenstelling tussen veranderingen op korte en veranderingen op lange

¹² *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie* (1972), 208: 'Wenn es gelingt, Grundregeln des Funktionierens kultureller Systeme aus rezentem Geschehen zu eruieren, dann wird es auch möglich, per Analogieschluss Unbekanntes in Vergangenheit und naher Zukunft wenigstens in Grundlinien zu erschliessen'; en in het hier besproken boek op blz. 64: 'Das Verknüpfen der singulären, monokausalen Ansätze zu Netzen von Theorien bleibt als weiterer Schritt. Nur wenn diese erarbeitet und auf ihren Erklärungswert geprüft sind, können wir mit einiger Sicherheit jene Prozesse rekonstruieren, die nach direkten Zeugnissen nicht zu erfassen sind, oder – was prinzipiell das Gleiche bedeutet – Prognosen in gewissem Rahmen wagen.'

¹³ Blz. 9: 'Die Volkskunde untersucht Kulturen im europäischen Bereich, vornehmlich die der Mittel- und Unterschichten. Historisch geht sie soweit zurück wie schriftliche Quellen vorliegen, grob gesagt bis zum Mittelalter. Zeitlich schlieszt sie an die Themen der Vor- und Frühgeschichte an, insbesondere in der Sachforschung. Da Nachrichten über Mittel- und Unterschichten erst in der Neuzeit reichlicher fließen, konzentriert sich die volkskundliche Forschung meist auf die Jahrhunderte seit 1500.'

termijn, die in grote lijnen overeenkomt met die tussen enerzijds materiële goederen en anderzijds gebruiken en opvattingen, geen aandacht besteedt.

Afgezien van het gevaar van eenzijdigheid in de keuze van de feiten leidt een dergelijke nadruk op statistische bruikbaarheid gemakkelijk tot de gedachte dat het onvoorspelbare, of het toeval, niet anders is dan een nog niet in de formule gevangen regel. Bovendien hangt een statistische benadering van de werkelijkheid onherroepelijk samen met het denken in oorzaak en gevolg, terwijl dat weer dwingt tot het opsplitsen van die werkelijkheid, al is het maar voor een ondeelbaar ogenblik, in een stilstaand en een bewegend deel. Het cirkelvormig schema waarmee Wiegmann de culturele systemen en de krachten die erop inwerken in beeld heeft gebracht, laat zien hoe moeilijk hij zich los kan maken van de gedachte aan een gesloten statisch systeem, ook al benadrukt hij dat hij in de systemen die hem voor ogen staan niets onveranderlijks zoekt¹⁴. Ik begrijp dat dat onvermijdelijk is. Ik kan het niet meer volgen wanneer de betrekkelijkheid van dergelijke verklaringen-achteraf niet gezien wordt, maar integendeel verondersteld wordt dat het mogelijk moet zijn op deze wijze van nog onvoltooide processen de afloop te voorspellen. Dat berust niet op theoretische bezwaren, maar op een gevoel van onmacht wanneer ik probeer zulke denkbeelden toe te passen op een concreet proces en me een voorstelling tracht te maken van het statistisch instrumentarium dat nodig zou zijn om een zo ingewikkeld stelsel van voortdurend veranderende krachtsverhoudingen als door Wiegmann wordt aangeduid, te meten. De voorspelling van het verloop van een voetbalwedstrijd, waaraan heel wat minder mensen en heel wat minder regels te pas komen, moet daarbij vergeleken kinderspel zijn. Ik betwijfel dan ook of hij werkelijk belang stelt in het voorspellen van processen, behalve dan als de consequentie van een eerder gemaakte denkfout en misschien ook als maatschappelijke rechtvaardiging van intellectuele bezigheden die maatschappelijk niet te rechtvaardigen zijn. Ik kom daar aan het slot van deze bespreking op terug.

Het is jammer dat Wiegmann niet de kans heeft gekregen of heeft gezien om zijn ideeën in de rest van het boek consequent door te voeren. Dat bleek al in het hoofdstuk over de geschiedenis van het vak, waarin alleen het stuk van hemzelf logisch aansluit op de hier samengevatte ideeën. Het blijkt opnieuw uit de afsluitende paragraaf van dit theoretische deel. Heilfurth geeft daarin een beknopt overzicht van ondernemingen en studies waarin verschillende culturen met elkaar vergeleken worden. Zoiets zou zin gehad hebben, als waarschuwing, in een overzicht waarin de regionale inventarisatie, zonder duidelijke probleemstel-

¹⁴ *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie* (1972), 205: 'In den Systemen wird nichts Unveränderliches gesucht, sie werden vielmehr als eine charakteristische Bündelung von Prozessen aufgefasst.'

ling, centraal zou hebben gestaan. Het is volstrekt zinloos na het betoog van Wiegelmann, dat gericht is op het ontdekken van wetmatigheden en waarin om die reden voortdurend de nadruk wordt gelegd op de noodzaak de resultaten van het onderzoek in verschillende Europese culturen aan elkaar te toetsen. Vanuit dat gezichtspunt is vergelijking geen methode die men naar believen wel of niet kan toepassen, maar een noodzakelijke voorwaarde. Daarmee vervalt de mogelijkheid om haar als richting te presenteren zoals hier door Heilfurth gedaan wordt. Aangezien hij bovendien voor een belangrijk deel dezelfde studies en naslagwerken opvoert als ook al door Wiegelmann en door Zender genoemd zijn, zij het dan dit keer vanuit het gezichtspunt van de vergelijking, was het beter geweest om in plaats van deze paragraaf in het theoretische deel, een alinea over de vergelijkende volkskunde als historische richting aan het overzicht van de geschiedenis van het vak toe te voegen.

Ernstiger is de tegenstelling tussen de strekking van het theoretische hoofdstuk en de indeling van het veld van onderzoek in een hoofdstuk over materiële cultuur (van Wiegelmann) en een hoofdstuk over wat men geestelijke volkskunde zou moeten noemen (van Zender). Wanneer het doel van de volkskunde niet is een inventarisatie van cultuurverschijnselen, maar het vaststellen van wetmatigheden in veranderingen in de cultuur, zoals Wiegelmann dat wil, dan heeft men de keus tussen een indeling in de krachten die die veranderingen veroorzaken of sturen, en een indeling die uitgaat van de gevoeligheid van cultuurverschijnselen voor verschillende soorten van invloeden. Bij de eerste indeling kan men denken aan het door Wiegelmann opgestelde schema. Fragmenten van zo'n indeling heeft hij ondergebracht in het theoretische hoofdstuk. De tweede indeling zou aansluiten bij zijn vaststelling dat cultuurverschijnselen, afhankelijk van de krachten die erop werken en van hun gevoeligheid daarvoor, verwantschapssystemen vormen (hij spreekt in dit geval van culturele systemen en geeft ze in het schema aan door in elkaar grijpende cirkels), waarbij men zich wel bewust moet blijven dat dergelijke systemen eveneens aan verandering onderhevig zijn en telkens andere cultuurverschijnselen omvatten. Maar welke indeling men ook kiest, de grenzen ervan zullen bij deze uitgangspunten niet tussen materiële en geestelijke goederen lopen. Wiegelmann heeft dat wel onderkend. In een artikel uit 1971 in *Ethnologia Europea* heeft hij een indeling in materiële en geestelijke cultuur als onzuiver verworpen en een aantal andere mogelijke indelingen voorgesteld, waarvan de meeste gegrond zijn op een van de vele hiervoor genoemde culturele systemen. In zijn inleiding tot het hoofdstuk over de materiële cultuur in dit boek herhaalt hij die bezwaren en noemt hij opnieuw een zevental alternatieven waarvan een meer logische indeling in voorwerpen en handelingen en een wat beperktere indeling in materiële en niet-materiële goederen de traditionele indeling in zakelijke en geestelijke cultuur nog het dichtst

benaderen¹⁵. Nu waren er natuurlijk praktische redenen om aan de traditionele indeling vast te houden. Zender heeft zijn aandacht zijn hele leven gericht op verschijnselen uit de sfeer van de gebruiken en het geloof, Wiegemann heeft zich tot nu toe voornamelijk bewogen op het gebied van de materiële cultuur. Maar die taakverdeling, die teruggaat op de tijd van hun samenwerking in Bonn, komt achteraf gezien toch vooral voort uit de onvrede die Wiegemann gehad moet hebben met de intuïtieve benadering van Zender en lijkt me, zoals ik hiervoor al even aanduidde, eerder een belemmering voor een verdere uitwerking van zijn eigen denkbeelden dan een voordeel. Een andere reden zal geweest zijn dat de uitgever van meet af aan hoofdstukken over deze onderwerpen verwachtte, omdat dat in de reeks paste¹⁶. En tenslotte zijn studies die gericht zijn op het onderzoek naar wetmatigheden in de volkskunde zeldzaam. De meeste behandelen of een zaak met de daarbij behorende toepassing of technieken, of een gebruik of opvatting met eventueel de daarbij behorende zaken. Schrijft men geen inleiding, zoals Wiegemann in het tweede hoofdstuk voor ogen heeft gestaan, maar een handboek, zoals de uitgever zich dat voorgesteld moet hebben, dan ligt een indeling die zich voegt naar die historisch gegroeide taakverdeling voor de hand. Blijkbaar heeft Wiegemann tegen deze praktische overwegingen geen verweer gehad. Hij kon hoogstens nog proberen te maken wat ervan te maken was. Dat heeft hij gedaan door na een beknopt overzicht van de belangrijkste literatuur (onderverdeeld in Haus und Hausinventar, Kleidung, Nahrung, Arbeit und Arbeitsgerät en Volkskunst) in een aantal afzonderlijke paragrafen, herinnerend aan de conjunctuurgevoeligheid van zaken (waarin immers tijd of geld geïnvesteerd moet worden) en aan de grotere mogelijkheden die ze bieden voor een statistische verwerking, te wijzen op hun betekenis voor de reconstructie van conjunctuurschommelingen, van cultuurinvloeden en van regionale en sociale tegenstellingen. De meest wezenlijke vraag echter die deze indeling oproept, die naar de mogelijk principiële verschillen tussen de gevoeligheid van zaken en die van gebruiken en opvattingen voor veranderingen in de conjunctuur, wordt niet gesteld. Hij kon die ook niet stellen, omdat het hoofdstuk over de gebruiken door Zender is geschreven en de opvattingen van Zender over het doel van het volkskundig onderzoek heel andere zijn.

¹⁵ Blz. 97: 'Kurz: eine klare Trennung in materielle und geistige Kulturbereiche ist nicht möglich. Es ist angemessener, *Gliederungskriterien* zu erarbeiten, die auf grosse Teile der Kultur anwendbar sind und die zu ihrer Charakterisierung beizutragen vermögen. Als derartige Kriterien kann man etwa nennen: 1. Die Unterscheidung zwischen Objekten und Handlungen, 2. die soziale Zuordnung, 3. der zeitliche Aufwand und die Stellung im Gefüge der Realisierung, 4. die materielle Aufwand, 5. die Funktionen, 6. die Beziehung zu den leitenden Werten, Interessen und Ideen, 7. die Unterscheidung zwischen zentraldirigistischen Steuerungen und dem Freiraum eigenverantwortlicher Verwirklichung.'

¹⁶ Blz. 7: 'Nach der Planung der Reihe sollte der Band neben den allgemeinen Problemen die Themenbereiche Sachkultur, Brauch und Glauben enthalten. *Die Formen der 'Volkspoesie'* hat Bausinger (1968) in einem eigenen Band dargestellt.'

Hoe weinig aanknopingspunten Zender in de inleiding van Wiegelmann gevonden heeft voor het ontvouwen van zijn eigen denkbeelden blijkt al meteen uit de eerste alinea's van zijn hoofdstuk over geloof en gebruiken en later nog eens wanneer hij aan het slot van het boek een overzicht geeft van de resultaten van de geografische volkskunde. Terwijl Wiegelmann zich afzet tegen het oncritisch gebruik van begrippen als volksaard, volksziel, volkskarakter en de culturele continuïteit van regionale groepen, en het doel van de volkskunde vervolgens, in het voetspoor van Riehl en Naumann, zoekt in het opsporen van wetmatigheden, keert Zender zich weliswaar met Aubin, Frings, Müller en Steinbach tegen de theorie dat er een directe ongebroken samenhang zou bestaan tussen de oorspronkelijke Germaanse stammen en de huidige regionale tegenstellingen, maar blijft hij het toch als de speciale taak van de volkskunde zien om juist het volkskarakter te onderzoeken, al vermijdt hij ditmaal de woorden Volksart en Volkstum uit vroegere publicaties¹⁷. Afgezien van een dergelijk wat omzichtiger woordgebruik is het in het algemeen opvallend hoe weinig er de afgelopen veertig jaar in zijn standpunten veranderd is. Daarmee wil ik niet zeggen dat hij van de kritiek geen kennis heeft genomen, maar wel dat hij zich een meester toont in het vinden van een compromis waarbij hij in feite niets van zijn oude denkbeelden prijsgeeft. Zo heeft hij uit de theoretische gedachtenwisseling van de afgelopen jaren geleerd dat de begrippen 'Volk' en 'traditie' historisch veranderlijke en veranderde grootheden zijn en dat de structuur van de samenleving een van de factoren is die het karakter van het volksleven mede bepaalt (blz. 37). Maar in dezelfde alinea voegt

¹⁷ Blz. 199-200: 'Wenn auch Kulturformen nur ausnahmsweise einem Volke eigentümlich sind, so bleibt die *spezielle Aufgabe der Volkskunde* im Rahmen der Kulturräumforschung, die Eigenart einer Landschaft oder Menschengruppe in der geschichtlich gewordenen Form des Volkslebens, die Prägung von Mensch und Kultur in historisch gewordener Zeit zu untersuchen.' - Vgl. nog *Zum Erscheinen des ADV* (1937), 88: 'so werden wir uns doch besonders der Erforschung von Stellung und Bedeutung volkskundlicher Erscheinungen im Volksleben, ihrem Wandel unter Einfluss einer Volksgruppe und der Erforschung von Weltbild und Geistesart zuwenden'; *Die Sage als Spiegelbild von Volksart und Volksleben* (1940), 2: 'Damit kommen wir der Lösung der Frage näher, wie Volksart und Volksleben der einzelnen deutschen Landschaften beschaffen sind und sich voneinander unterscheiden, und vor allem lassen sich mit dieser Methode die Unterschiede zwischen deutscher und fremder Volksart fassen'; *Traditionsformen als Zeugnis* (1957), 32: 'Dabei soll - im bewussten Gegensatz zum Vorgehen der Soziologen - versucht werden, aus Gestalt und Funktion von Traditionsformen zu schliessen auf die Eigenart des Gemeinschaftslebens.' - In *Kulturelle Stellung Westfalens* (1961) waarschuwt hij ervoor dat men daarbij niet in de eerste plaats aan erfelijke eigenschappen moet denken, maar aan een historisch gegroeide eigenaard, zonder overigens de gedachte aan een erfelijke achtergrond helemaal prijs te geven, blz. 7: 'Es wird sehr rasch klar, dass wir bei einer Betrachtung der historisch gewordenen Lebensformen nicht in erster Linie die 'stabile Dauerbeschaffenheit von Menschenseelen' erfassen, viel eher sind die sozialen, historisch und landschaftlich bedingten Wandlungen und Formungen an den Traditions- und Lebensformen abzulesen; diese sind meist nur von relativer Dauerhaftigkeit. Im Bild des Volkscharakters überhaupt aber sind die geschichtlich bedingten Züge wahrscheinlich von wesentlich grösserer Bedeutung als die erbbedingten. Selbst wenn wir also nur einen Teil des Volkscharakters mit unserer Betrachtungsweise erfassen, so ist solche 'empirische Stück- und Teilerforschung' doch nützlich für das Gesamtproblem. Ja mir scheint gerade in der Beachtung der geschichtlich gewordenen Form des Volkslebens und ihrer Auswertung der wesentliche Beitrag zur Erkenntnis volklicher Eigenart zu liegen.'

hij daaraan toe dat die samenleving tot in de vorige eeuw een *boerensamenleving* was, waarmee hij de boer die als traditionele zegsman van de volkskundigen in de gedachtenwisseling door de voordeur naar buiten was geworpen door de achterdeur weer naar binnenhaalt, en in de volgende alinea omschrijft hij de volkskunde als een historische wetenschap, die de volkscultuur bestudeert in haar regionale en sociale verbijzondering, afhankelijk van de historische verhoudingen en de natuurlijke omstandigheden – een begripsbepaling waarin in dit geval de volkscultuur als constante, onafhankelijke grootheid de kern is¹⁸. Niet het proces, zoals bij Wiegelmann, maar dat wat niet verandert, ondanks alle veranderingen, staat in het denken van Zender in het middelpunt. ‘Voor de volkskundige is belangrijk wat gebleven is’, schrijft hij (blz. 205)¹⁹. Zo’n uitspraak klinkt als een late echo van Grimm, Mannhardt en de aanhangers van de Germaanse stammen-theorie en ze staat daar achteraf gezien ook veel dichter bij dan de breuk met het verleden die de uitspraken van Aubin, Frings, Müller en Steinbach voor Zender intellectueel betekend hebben, zouden doen vermoeden. Ogenschijnlijk sneed die breuk diep in. Tegenover het denkbeeld dat de regionale

¹⁸ Zie noot 17. Uitspraken als deze, waarbij de historische veranderingen gegroepeerd worden rond een vaste, overigens vaag gedefinieerde, kern, zijn door het hele werk van Zender te vinden, vgl. b.v. *Zum Erscheinen des ADV* (1937), 87: ‘Volkskundliche Erscheinungen haben sich weniger im Sinne der Kulturströmungen ausgebreitet, sondern sind in älterer Verbreitung stehen geblieben, um sich dann in den einzelnen Landschaften unter Einfluss der Eigenart der betr. Volksgruppe und auch unter äusseren Einflüssen weiter zu entwickeln’; *Räume und Schichten* (1959), 19, waar hij zegt, sprekend over de heiligenverering in Frankrijk en in Duitsland in de afgelopen zeven of acht eeuwen: ‘Aber darüber hinaus erkennen wir in der Heiligenverehrung tiefgehende Unterschiede zwischen den beiden Völkern, die in der verschiedenen Geistesart begründet sind. Wie im Leben so war der Franzose vor der Revolution auch in der Heiligenverehrung Individualist’, en op blz. 236 (over de wenselijkheid van een inventarisatie van alle patrocinia uit de tijd voor 1100) de opmerking: ‘Sie würde uns zwar einseitig, nur von Seiten der neuformenden Kräfte über die für das Werden unserer volkstümlichen Kultur wichtigsten Jahrhunderte unterrichten, über die Zeit nach der Völkerwanderung, in der nach Jahrzehnten der Durchmischung und der Berührung *des eigenen Volkstums* [cursivering van mij, JJV] mit fremden Kulturen und einer anderen Welt sich die Grundlagen der volkstümlichen Kultur bildeten, *in der wir heute noch leben*’ [id.]. Voorts in *Kulturelle Stellung Westfalens* (1961), 53: ‘Wir glauben allerdings und meinen Anzeichen dafür zu haben, dass auch jene ursprünglich vorhandenen Gemeinschaften und die Überlieferung nach einer Zeit des Zusammenbruches und fast vollständigen Verschwindens in verwandelter Gestalt dennoch im äusseren Erscheinungsbild oder halbwegs verborgen weiterwirken und in Anpassung an die Lebensverhältnisse unserer Zeit zum Teil wieder verstärkte Geltung erhalten.’ Opvallend is in dit verband dat hij andere, tijdgebonden verschillen, in het bijzonder sociale en economische, als ‘storingen’ beschouwt, blz. 56 (sprekend over de uniformiteit van het kaartbeeld van de inhuurtermijnen tussen Lippe en Weser): ‘Bei Bewahrung und Aufgeben von diesem Gesindewechsel wirken verschiedene Faktoren mit: Bäuerlicher Grosz- und Kleinbesitz, bestimmte Wirtschaftsweisen, Getreidebau, Viehzucht und Weidebetrieb, Nähe von Stadt und Industrie, besondere Dienstverhältnisse zwischen Bauer und Kötter usw. Es ergeben sich damit Störungen aller Art. Dennoch bleibt das Gebiet nördlich der Lippe bis zur Weser recht geschlossen’ enz.

¹⁹ De opmerking heeft in dit geval betrekking op de namen van de heiligen die aan kerken verbonden zijn waarin de verering van die heiligen al lang geen rol meer speelt. Bij de bespreking van de gebruiken uit de levenskring onderstreept hij als het meest kenmerkend dat dergelijke gebruiken zoveel herinneringen bevatten aan veel oudere sociale structuren (‘Dabei bleibt bemerkenswert, wie hartnäckig alte Formen durchschlagen’), dat er zo vaak een magisch denken uit blijkt, en nogmaals: ‘Kennzeichnend scheint mir endlich, dass sich im Lebensbrauch sehr *alte Formen* bis in die Gegenwart hielten, ja oft noch in neuer Zeit aufgewertet wurden’ (blz. 136–138).

verschillen in de gebruiken en geloofsoopvattingen van de negentiende- en twintigste-eeuwse plattelandsbevolking een afspiegeling zijn van de verdeling van het door de Germanen bewoonde gebied over de verschillende stammen, stelden de grondleggers van 'Kulturraumforschung', waarvan Zender in de volgende generatie de belangrijkste vertegenwoordiger zou worden, dat ze integendeel het resultaat zijn van de historische ontwikkeling en in hun huidige verbreiding de politieke, economische en culturele krachtsverhoudingen uit vele eeuwen tot op de dag van vandaag weerspiegelen²⁰. Cultuurgebieden hebben in hun gedachten-gang geen vaste grenzen, maar veranderen voortdurend van omvang en karakter²¹. Dat ze zich niettemin, ondanks deze nadruk op verandering, moeilijk konden losmaken van het statische denken van hun voorgangers, blijkt nu ook weer uit de beschouwingen van Zender. Wat Zender in feite beoogt en wat hij ook ziet als het doel van het volkskundig onderzoek is niet, zoals Wiegelmann, het proces van verandering zelf, maar het toewijzen van de huidige regionale verschillen aan verschillende perioden uit de geschiedenis en de reconstructie, op grond van hun verbreiding, van historische cultuurlandschappen²². Dat houdt in dat hij bij alle veranderingen moet werken met dat wat niet veranderd is. Het verklaart waarom hij telkens als hij heeft toegegeven dat de functie van een gebruik in de loop van de tijd verschoven is, benadrukt dat ogenschijnlijk zinloze resten van de oude vormen bewaard zijn gebleven²³ en dat hij in de gedachtenwisseling over het vraagstuk van de continuïteit zoveel belang hecht aan het behoud van het begrip continuïteit als leidinggevend beginsel bij het onderzoek. 'Niemand kan het

²⁰ Blz. 198: 'Konstitutive Elemente, Umweltbedingungen, späte historische Einwirkungen und kulturelle Faktoren sind an der *Bildung der Stämme* beteiligt. Diese können also zu verschiedenen Zeiten entstanden sein. Auch in der Gegenwart ist 'Stammesbildung' möglich.'

²¹ Blz. 198: 'Die Stämme sind keine konstanten Größen, sie sind wandelbar und verändern sich ständig in ihrer Ausdehnung wie in ihrem kulturellen Habitus und Zusammengehörigkeitsgefühl.'

²² Vgl. b.v. *Räume und Schichten* (1959), 22: 'Unser letztes Ziel ist, die mittelalterlichen Schichten im volkskundlichen Erscheinungsbild abzudecken, um die Grundlagen unserer Volkskultur im frühen Mittelalter oder in noch älterer Zeit freizulegen. Danach wird man einzelne Formen bestimmten Zeiten, bestimmten Kulturkreisen, kulturellen oder wirtschaftlichen Entwicklungsstufen oder, wenn möglich, Volksgruppen und Völkern zuweisen können.'

²³ Zie noot 19, en voorts b.v. blz. 147: 'Im ganzen ein Gemisch von mitgeschleppten, in Herkunft und Bedeutung unverstandenen Verhaltensweisen und Handlungen, von Umgestaltungen und Anpassungen, von Neuerungen, die dann wieder zur Gewöhnung und zur Tradition werden, von Reduktionen und Abbauförmern, Ersatzgestalten und Ersatzfunktion. Aber gerade in dieser Mischung van Alt und Neu, von starren Festhalten und Veränderung in Inhalt und Funktion, von Annahme und Ablehnung erweist sich die Besonderheit einer Zeit, von sozialen Gruppen, van Regionen, blz. 201: 'Im ganzen zeichnet sich ein verwirrendes Bild, für uns ein Zeichen ständiger Übersichtung im Laufe der Jahrhunderte, gebildet van den Resten ehemals groszer Kulturgebiete, die sich aus den verschiedenen Epochen erhalten haben, sich veränderten oder anpaszten', blz. 202: 'Bei der Herausbildung des westeuropäischen Kulturgefüges sind das Ausmasz der Kontinuität und das Verhältnis van bodenständigen Formen und den Bestandteilen christlich-antiker Zeit van ausschlaggebender Bedeutung.'

onverschillig laten te weten in welke streken tot op de dag van vandaag mythische voorstellingen bewaard zijn gebleven, ook al is het maar als rudiment', schrijft hij in 1937²⁴. Veertig jaar later moet hij wel aanvaarden dat zulke mensen bestaan, maar zelf is hij niet van standpunt veranderd²⁵. Wel heeft hij intussen ervaren dat de samenhang tussen de huidige feiten en de historische werkelijkheid niet alleen ingewikkelder is dan de aanhangers van de Germaanse stammen-theorie meenden, maar ook dan hijzelf in het begin heeft vermoed. De volkskundige gegevens toonden zich weerbarstiger, de verspreidingskaarten ondoorzichtiger dan men gedacht had. Het bleek niet gemakkelijk om de op de kaarten naast elkaar voorkomende verschijnselen verschillende plaatsen in het verleden toe te wijzen²⁶. Hij zoekt daarom naar historische gegevens die enig houvast geven en op grond waarvan in grote lijnen een beeld geschetst kan worden van de cultuurstromingen in de vroege middeleeuwen, waar hij de oorsprong van een groot aantal tradities zoekt, en hij vindt die onder andere in de patrocinia. Zijn boek *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde* (1959) is daar het resultaat van en naar mijn mening een voorbeeldige combinatie van bronnenonderzoek en op kennis en intuïtie gegronde interpretatie. Maar het betekent niet dat hij daarmee zijn aandacht definitief verlegt van de verspreidingskaart van de huidige situatie naar historisch onderzoek in de eigenlijke zin van het woord. De resultaten van het bronnenonderzoek naar de heiligenverering moeten alleen het stramien vormen waartegen de huidige verspreidingskaarten van cultuurverschijnselen waarvoor geen historische bronnen zijn, kunnen worden afgezet²⁷. Dat dat problemen met zich meebrengt, is hij

²⁴ *Zum Erscheinen des ADV* (1937), 87: 'Niemand kann es gleichgültig sein, zu wissen, welche Landschaften mythische Vorstellungen bis heute bewahrt haben oder wie sie vielleicht in Anlehnung an andere Meinungen und nicht mehr in der ursprünglichen Bedeutung oder nur noch in einer Redensart weiterleben.'

²⁵ Blz. 162: 'So kann ich nicht denen zustimmen, die in der Frage der Kontinuität eine question négligeable sehen.'

²⁶ Blz. 199: 'Allerdings erfüllten sich nicht alle Hoffnungen der 20er Jahre, insbesondere wurden die Schwierigkeiten für die einzelnen Kulturbereiche bald sichtbar. Die in den folgenden Jahren veröffentlichten Karten zur Volkskultur zeigten komplizierte und vielgestaltige Verbreitungsbilder. Allerjüngste Einflüsse hatten verändernd gewirkt. Viele Gefahren barg der Versuch in sich, aus dem Nebeneinander im Raum ein Nacheinander im Ablauf der Zeiten abzulesen und historischen Wandel durch die Jahrhunderte hin allein aus den Karten zu erkennen.' Een bijna gelijklopende opmerking in *Räume und Schichten* (1959), 14.

²⁷ Vgl. b.v. *Räume und Schichten* (1959), 15: 'Da sich das Fehlen historischer Belege für eine volkskundliche Kulturraumforschung so hinderlich erweist, wird man als Volkskundler nach Beispielen suchen, die einerseits in ihrer historischen Entwicklung und in ihrer räumlichen Ausbreitung genau zu verfolgen sind, die andererseits aber auch für das Volksleben von solcher Bedeutung waren oder noch sind, dasz sie als Vergleichsmaterial für andere Traditions- und Gemeinschaftsformen dienen können, bei denen historische Belege vollständig oder fast fehlen.' Soortgelijke uitspraken op blzz. 16, 21, 223, 231.

zich bewust. Men mag er immers niet vanuit gaan dat alle cultuurverschijnselen, zelfs als ze verwant lijken, eenzelfde verspreidingsgeschiedenis hebben gehad²⁸. Zijn conclusie dat dat het geval is geweest als ze dezelfde herkomst hebben²⁹, biedt weinig houvast, maar uit de voorbeelden die hij geeft krijg ik de indruk dat hij zich bij zijn keuze, behalve door zijn intuïtie, vooral heeft laten leiden door het ongeveer samenvallen van de verspreidingsgrenzen van twee cultuurverschijnselen of, wanneer dat beter uitkwam, door kleine afwijkingen daartussen. Dat heeft in de loop van de tijd een aantal fascinerende en vaak ook overtuigende speculaties opgeleverd, bijvoorbeeld over de ontstaansgeschiedenis van de huidige jaarvuren en ommegangen. Ik bespeur alleen bij mezelf een duidelijke onwil als me wordt voorgehouden dat die speculaties vervolgens zelf weer als bron voor de kennis van de vroege middeleeuwen en indirect zelfs van een nog veel oudere periode gebruikt moeten worden³⁰. Wat het eindpunt van een redenering leek, is pas het begin.

Het zal duidelijk zijn dat dit pendelen tussen de veranderlijkheid als theoretisch uitgangspunt en de onveranderlijkheid als methodisch beginsel tot tegenstrijdigheden moet leiden. Dat blijkt al uit de terminologie. Begrippen als 'stam' en 'cultuurgebied', die bij uitstek statische grootheden aanduiden, worden eerst zo uitgehold dat ze onbruikbaar lijken te zijn geworden, maar vervolgens evenzogoed gehandhaafd. Het blijkt ook uit de steeds terugkerende behoefte om de betekenis van de veranderingen in de eerste duizend jaar van onze beschaving te verkleinen en de eigenlijke breuk te leggen bij het begin van de industrialisatie. Daardoor is het toch weer vijf voor twaalf en de vragenlijsten uit de jaren dertig waar de geografische volkskunde in Duitsland grotendeels haar gegevens aan ontleend, krijgen de bijzondere betekenis van de laatste uitkijkpost op een onherroepelijk achter de einder verdwijnend

²⁸ Vgl. b.v. *Räume und Schichten* (1959), 16: 'Allerdings können derartige Karten bei Deutung der Verbreitung anderer Traditionsformen nur mit einer gewissen Vorsicht herangezogen werden; denn wir dürfen nicht vergessen, dass jede Form ihr besonderes Gesicht und ihr Eigengewicht hat', en blz. 224: 'neben Fällen, in denen Kult und Brauch in Entwicklung und Verbreitung konform verlaufen, finden sich Beispiele, bei denen die Unterschiede der Verbreitung von kirchlichem Kult und volkstümlicher Verehrung und vor allem zwischen Verehrung und Brauch usw. bedeutend sind', enz.

²⁹ *Räume und Schichten* (1959), 235: 'Unsere wenigen Beispiele aber sollten zeigen, dass der Zusammenfall von Heiligenkulten und andern volkskundlichen Erscheinungen sich vielfach dann ergibt, wenn Ursprungslandschaft und Zeitstufe der Verbreitung, vielleicht auch die Träger der Volkskundlichen Form die gleichen sind oder wenigstens nahe zusammengehören.'

³⁰ Vgl. b.v. *Räume und Schichten* (1959), 15: 'Die Traditions- und Gemeinschaftsformen sind also als Quelle zur Erkenntnis bestimmter Geschehnisse und Situationen in historischer Zeit wichtig', enz., en voorts noot 22.

verleden³¹. En het blijkt tenslotte uit de geringe belangstelling bij Zender voor het proces van verandering zelf en voor de wetmatigheden die daarin optreden. Als hij opmerkt dat de gebruiken uit de levenskring opvallend veel resten bevatten uit vroegere perioden³² maakt hij er geen probleem van, zoals in de lijn van het betoog van Wiegelmann zou hebben gelegen, in hoeverre en waarom ze in dat opzicht verschillen van andere cultuurverschijnselen, met name die uit de materiële cultuur³³. En wanneer hij eraan herinnert dat het blad van de Hitlerjugend in 1935 de spot dreef met een confessionele jongelingsvereniging omdat ze het zestigjarig lidmaatschap van een van haar leden vierde (blz. 137), is dat niet om de functie van een gebruik in een conflictsituatie uit te werken (zoals hij dat overigens eenmaal wel gedaan heeft in zijn opstel *Volksbrauch und Politik* uit 1974), maar om de domheid van de redacteur te hekelen, die kennelijk niet wist dat dit gebruik op een eeuwenoude traditie stoelde. In dit geval sneed het mes natuurlijk ook naar twee kanten. De gelegenheid om, teruggrijpend op de opmerkingen over volkskunde en nationaal-socialisme in het eerste hoofdstuk, nog eens te benadrukken dat het nationaal-socialisten aan ieder werkelijk begrip voor de traditie ontbrak, moet te verleidelijk zijn geweest.

Deze geringe belangstelling bij Zender voor veranderingen lijkt in tegenspraak met de grote aandacht die hij besteedt aan cultuurbewegingen die in de vroege middeleeuwen hebben plaatsgegrepen en de wetmatigheden die zich daarbij hebben voorgedaan. Het meest sprekende voorbeeld daarvan, dat in alle opzichten lijkt te voldoen aan het verlangen van Wiegelmann naar hypothesen, is de door hem opgestelde regel dat heiligen gewoonlijk niet in het centrum maar juist aan de randen van hun verspreidingsgebied een rol zijn gaan spelen in het volksleven (blz. 207). Hij geeft daar ook een verklaring voor: Blijkbaar

³¹ Vgl. *Zum Erscheinen des ADV* (1937), 87: 'Volkskundliche Erscheinungen haben sich weniger im Sinne der Kulturströmungen ausgebreitet, sondern sind in älterer Verbreitung stehen geblieben, um sich dann in den einzelnen Landschaften unter Einfluss der Eigenart der betr. Volksgruppe und auch unter äusseren Einflüssen weiter zu entwickeln. Erst im 19. Jahrhundert haben volkskundliche Erscheinungen zum groszen Teil eine stärkere Wandlung durchgemacht als mundartliche [. . .]. Aber bis dahin waren die Umschichtungen auf volkskundlichem Gebiet viel geringer als in der Mundart, und unsere Karten spiegeln zum Teil die Verbreitung aus vormittelalterlicher oder gar noch älterer Zeit wider oder zeigen wenigstens in der Verteilung von Restpunkten diesen Zustand an'; en in het hier besproken boek op blz. 132: 'Eine alte magisch-zaubrische Bedeutung war noch verschiedentlich bis in die Zeit zwischen den Kriegen gegeben, hat sich aber unterdes zu Feier, Festlichkeit und Spiel, zu Freude und Fröhlichkeit, Schauspiel mit eigener Beteiligung gewandelt', blz. 200: 'Wir haben mit den Umfragen um 1930 einen Zustand vor der durchgreifenden Veränderung unserer Lebensweise erfasst und damit noch Züge kultureller Ordnung, die dem Menschen über Jahrhunderte, ja über Jahrtausende half, das Leben zu bestehen.'

³² Vgl. noot 19.

³³ In *Kulturelle Stellung Westfalens* (1961), 9-10 merkt hij op dat de verspreiding van een aantal zaken uit de materiële cultuur een veel groter gebied bestrijkt dan die uit de geestelijke cultuur. Hij schrijft dit in één zin toe aan de natuurlijke gesteldheid en legt ze dan terzijde.

is de eerste indruk die de bevolking van een streek krijgt van een nieuwe wereld de belangrijkste³⁴. Maar die verklaring krijgt de lezer in het voorbijgaan en ze wordt later ook niet herhaald. De bewegingen waar hij zijn aandacht op richt zijn gestolde bewegingen. De regel interesseert hem alleen voorzover hij die nodig heeft om het kaartbeeld te verklaren. De vaststelling dat er in een bepaalde periode veranderingen hebben plaatsgegrepen waarvan het bereik ten naastebij samenvalt met de huidige verspreiding is voor hem voldoende. Pogingen om, steunend op historische bronnen, het mechanisme achter zo'n verandering uiteen te rafelen in politieke, sociale, economische en natuurlijke factoren, zoals Wiegelmann dat wil, ontbreken niet altijd, maar het zijn toegiften. Hij heeft dan ook geen enkele reden om, alweer zoals Wiegelmann, het onderzoek te richten op de periode na 1500. Integendeel, zijn aandacht concentreert zich juist op de vroege middeleeuwen³⁵.

Achteraf ligt het voor de hand om de standpunten van Zender en Wiegelmann te zien als elkaar logisch opvolgende stadia in de ontwikkeling van de volkskunde. Die ontwikkeling loopt dan van een statische beschouwing, waarin de onveranderlijkheid uitgangspunt is, naar een dynamische, die de verandering in het middelpunt plaatst. In de loop van dat proces wordt eerst de waarde van de tradities van de plattelandsbevolking als bron voor de kennis van de Germaanse cultuur aangevochten. Men stelt daartegenover dat tradities uit geheel verschillende perioden afkomstig kunnen zijn en dat hun verspreiding bepaald is door historische krachtsverhoudingen. Vervolgens wordt aangetoond dat de tradities zelf in de loop van de eeuwen voortdurend van inhoud, vorm en functie veranderd zijn, zodat alleen nog brokstukken van gebruiken uit vroeger tijden zijn terug te vinden. En tenslotte wordt het gebruik van die brokstukken en van hun verspreiding als bron voor de kennis van het verleden opgegeven en de aandacht verschoven naar de verandering zelf en de wetmatigheden die daarin optreden. De eigenlijke breuk ligt in die ontwikkeling in de radicale wijziging van het perspectief tussen de voorlaatste en de laatste fase en de radicaliteit van de breuk, die in de gedachtenwisseling in het bijzonder door de Tübingers bovendien nog eens politiek gekleurd werd, zou dan de emoties verklaren waarmee de overgang gepaard is gegaan. Voor iemand als Zender, die zich een groot deel van zijn leven heeft beziggehouden met het vastleggen van regionale verschillen en de herleiding daarvan tot historische cultuurlandschappen, moet het moeilijk te verteren zijn dat zowel de feiten als zijn methode van onderzoek door een jongere generatie als onbelangrijk terzijde worden geschoven. Dat lijkt me, naast politieke en wetenschaps-politieke overwegingen, ook een van de redenen dat Wiegelmann zich

³⁴ *Räume und Schichten* (1959), 230. Een verklaring die overigens zelf weer tekenend is voor Zenders denkbeelden over volk en continuïteit.

³⁵ Zie noot 22.

zo omzichtig uitdrukt wanneer hij zijn standpunt moet bepalen tegenover de geografische volkskunde en dat hij liever spreekt van een verschuiving in de aandacht dan van een breuk³⁶. Toch lijkt mij dat niet de enige en ook niet de belangrijkste verklaring voor de weerstand van Zender tegen de naoorlogse ontwikkeling. De belangrijkste verklaring ligt voor mijn gevoel in de emotionele betekenis die een langdurig voortbestaan van regionale verschillen voor hem heeft. Voor hem zijn ze in ieder geval in de jaren van zijn wetenschappelijke vorming de bevestiging geweest van de identiteit van zijn geboortestreek. Niet alleen ligt de Westeifel in het middelpunt van zijn wetenschappelijke belangstelling, de behoefte om aan te tonen dat haar bevolking een langdurig, ongebroken verleden heeft, is beslissend geweest voor zijn standpuntbepaling in wetenschappelijke gedachtenwisselingen. In het voorwoord voor de eerste druk in 1935 van zijn *Volkssagen der Westeifel* schrijft hij, nadat hij heeft opgemerkt dat de Westeifel, doordat ze honderden jaren terzijde van de grote cultuurbewegingen heeft gelegen, vele oude gebruiken bewaard heeft, dat hij met deze verzameling heeft willen laten zien welke krachten de boerenbevolking van zijn geboorteland haar eigen karakter hebben gegeven en hoezeer zij nog met het verleden vervlochten is³⁷. Hoewel dit voorwoord in de herdruk van 1965 niet is overgenomen, vindt men die gedachtengang terug in de bij hem hardnekkig terugkerende behoefte om volksaard of, neutraler, regionale identiteit te zien als een tijdeloze, statische grootheid die de eeuwen door wel in nuances maar niet van karakter is veranderd. Eén van de taken die hij in de hier besproken inleiding aan de geografische volkskunde toewijst, namelijk om een aan alle kanten verantwoord beeld [sic!] van de indeling van Duitsland of van Noordwest-Europa in cultuurgebieden te schetsen³⁸, kan alleen tegen deze achtergrond begrepen worden. Zelfs als hij, half tegen zijn zin, toegeeft dat er behalve regionale ook sociale identiteit bestaat, relativeert hij dat onmiddellijk weer door op het overweldigende overwicht van de plattelandsbevolking tot voor 150 jaar te wijzen en door aan de regionale verschillen prioriteit toe te kennen³⁹.

³⁶ Zie noot 3.

³⁷ Blz. XI: 'Ich wollte durch diese Sammlung zeigen, welche Kräfte die Bauernkultur meiner Heimat bestimmt haben, und wie sehr das Bauerntum der Westeifel heute noch in seine alte gesunde Kultur eingebettet, wie wenig es vom Stadtgeist erfaszt worden ist.'

³⁸ Blz. 200: 'Ein abgesichertes Bild der kulturräumlichen Struktur Deutschlands oder Nordwesteuropas zu zeichnen, ist vorerst noch nicht möglich.' Daarentegen koppelt Wiegelmann dergelijke cultuurgebieden consequent aan een bepaalde periode, vgl. b.v. blz. 115-128.

³⁹ Een duidelijke beknopte uitspraak laat zich niet citeren of het moest de retorische vraag op blz. 200 zijn: 'Müssen wir nicht vorrangig auf die soziale Gruppe und erst in zweiter Linie auf die Verbreitung in der Landschaft beziehen?' Men leze echter zijn opmerkingen over de verschillen tussen sociale groepen (blz. 170-197) en tussen religieuze groepen (blz. 163-270) waaruit deze instelling meermalen blijkt.

Het is niet verrassend dat een dergelijke in wezen a-historische aandrift gemakkelijk omslaat in een politieke, in het geval van Zender in een regionaal-politieke, stellingname. Wat de identiteit bedreigt moet buiten de deur worden gehouden en als de identiteit is aangetast, dienen alle middelen te worden aangewend om haar te herstellen. In zijn oudere geschriften komt men dergelijke uitspraken herhaaldelijk tegen⁴⁰. Na de oorlog zijn ze, net als het woord *Volkstum*, verdwenen. De herinnering eraan leeft voort in zijn verzet tegen de eis dat de volkskunde zich moet inzetten voor het uit de weg ruimen van sociale misstanden. Zijn beroep op de objectiviteit van de wetenschap is in wezen verzet tegen een politiek standpunt dat het zijne niet is en dus een politiek verzet. Als hij tracht te verklaren hoe het komt dat de mensen zo hardnekkig aan traditionele vormen vasthouden, komt hij tot de slotsom dat het bestaande zekerheid geeft, het experiment daarentegen onzeker en angstig maakt (blz. 162) en even verder schrijft hij: 'Men ontkomt er niet aan: volksgebruiken staan de vooruitgang in de weg. Voor de één is dat een steen des aanstoots, de ander geeft het de zekerheid van een organische ontwikkeling⁴¹'. Dat lijken me de meest bondige karakteristieken van de motieven die hem geleid hebben bij het zoeken naar een wetenschappelijke bevestiging van zijn persoonlijke gevoelens.

Wie in het werk van Wiegemann mocht gaan zoeken naar gelijksoortige politieke of regionaal-politieke motieven zal ze niet vinden. Ik ken weinig volkskundigen bij wie de behoefte aan een regionale of nationale identiteit of omgekeerd de behoefte om ermee te spotten zo volstrekt schijnt te ontbreken. Als men Wiegemann Deense of Nederlandse gegevens in handen zou spelen, zou hij er op dezelfde nuchtere, ijskoude manier mee omgaan als hij dat doet met de Duitse waarop hij nu eenmaal is aangewezen. Bij hem dan ook geen spoor van een politieke stellingname behalve dan de ietwat sarcastische afwijzing van het aanleggen van politieke criteria die ik in het begin van deze bespreking al signaleerde⁴². Het is verleidelijk om dat als een generatieverschil te

⁴⁰ *Volkssagen der Westefel* (1935), XI (volgend op de in noot 37 geciteerde zinnen): 'Beim Aufbau einer neuen Bauernkultur wird Bauerntum dieser Art wichtigste Dienste leisten'; *Quellen und Träger der deutschen. Volkserzählung* (1937), 46: 'Erzähler, wie Erzählgut mögen sich in Erzählart und der Bedeutung für die Gemeinschaft wandeln, aussterben werden sie nie. Deshalb nicht, weil bei der Weiterbildung unserer Volkskultur darauf geachtet werden wird, dass die Entwurzelung unsers Volkes und besonders unsers Bauernstandes rückgängig gemacht wird und vor allem der Bauernstand nicht aus den Bindungen losgelöst wird, aus denen seine Eigenständigkeit innerhalb des deutschen Volkes gespeist wird. In Zukunft werden Erzähler und Erzählgut im Bauernstand vielleicht andersartige Bedeutung haben, aber immer deutlicher Ausdruck deutschen Volkstums sein'; *Die Sage als Spiegelbild von Volksart und Volksleben* (1940), 86: 'wenn nicht durch die Schule und die gesamte volksbildnerische Arbeit dieses Erzähl- und Sägengut, soweit es sich um wirklich altes Erbgut handelt, gepflegt und erhalten werden kann. Sich für die Bewahrung dieses Volksgutes einzusetzen, erscheint ebenso wichtig wie jede andere denkmalpflegerische Arbeit'.

⁴¹ Blz. 195: 'Es führt kein Weg an der Erkenntnis vorbei: Volksbrauch wirkt in Konservativem, retardierendem Sinne; eine Erkenntnis, die für den einen Stein des Anstoszes ist, für den anderen Stabilität und Sicherung einer organischen Entwicklung bedeutet.'

⁴² Zie noot 2.

zien. Zender behoort tot een generatie die getekend werd door de economisch en politiek onzekere tijd tussen de twee wereldoorlogen waarin nationale, regionale en sociale verschillen verscherpt werden en omgekeerd de identiteit van de eigen groep en de zekerheid van het onveranderlijke veiligheid leken te bieden. Wiegelmann werd grotendeels gevormd in de tijd van het Wirtschaftswunder, toen nationalisme alleen maar een handicap was en de elkaar snel opvolgende veranderingen niet alleen vroegen om een nuchtere, rationele benadering maar bovendien het proces van verandering in het middelpunt van de belangstelling plaatsten. Het is verleidelijk, maar het verklaart niet waarom ze dan uitgerekend met elkaar dit boek hebben geschreven en niet met de vertegenwoordigers van hun eigen generatie of, wat nog het beste zou zijn geweest, allebei alleen. Wat het laatste betreft: bij Zender ontbreekt daarvoor de ambitie en Wiegelmann lijkt me te bescheiden of voelt zich in ieder geval niet sterk genoeg. Maar ook voor het eerste zijn alleen maar persoonlijke redenen aan te voeren. De meest voor de hand liggende is dat Wiegelmann zijn opleiding bij Zender heeft gehad. Wie zijn loopbaan gevolgd heeft, weet dat hij zich maar heel langzaam uit de geografische volkskunde heeft losgemaakt en eerst nog een tijdlang geprobeerd heeft om met gegevens uit de materiële cultuur wat meer vaste grond onder de voeten te krijgen. Want dat de intuïtieve, romantische benadering van Zender hem van het begin af niet gelegen heeft, is achteraf duidelijk. Het is daarom denkbaar dat het schrijven van dit boek voor hem berust heeft op nog niet geheel uitgewerkte denkbeelden over wat hijzelf precies wil en op gevoelens van verplichting. Maar bovendien, en dat lijkt mij minstens zo belangrijk, zou het bijzonder moeilijk zijn geweest om onder zijn eigen generatiegenoten medestanders te vinden. Niet omdat Wiegelmann voorop loopt. Er zijn er genoeg die zich ook met het proces van verandering bezighouden. Voorzover dat geen acculturatieproblemen zijn, waartoe hij zich alleen theoretisch aangetrokken schijnt te voelen, is dat echter om die veranderingen te sturen, of de veranderingen liggen bij voorbaat vast zoals bij de historisch-materialisten. In beide gevallen betekent dat een politieke stellingname. De belangstelling van Wiegelmann voor het proces van verandering berust op andere motieven. Hiervoor heb ik al opgemerkt dat hij het voorspellen van de afloop van processen wel als rechtvaardiging opvoert, maar dat ik betwijfel of hij daar werkelijk belang in stelt. Wat hem fascineert lijkt me veel meer het naspelen van processen waarvan hij de afloop al kent in termen van oorzaak en gevolg. Uit zijn voorbeelden blijkt dat hij daarbij een voorkeur heeft voor economische oorzaken, maar niet uitsluitend. Hij denkt liever aan een veel ingewikkelder systeem dat niet alleen alle mogelijke oorzaken omvat, maar dat daardoor bovendien de schijn heeft van objectiviteit. Die schijn kan hij bewaren door het voortdurend ingewikkelder te maken. Want wat hem eigenlijk interesseert is niet het verloop of de afloop van het proces maar

de schijnbare onvermijdelijkheid, de achteraf ook weer schijnbaar onweerlegbare logica in de opeenvolging van de gebeurtenissen en tenslotte de schijnbare onmogelijkheid om in te grijpen – schijnbaar, omdat het de vraag is of wat achteraf onweerlegbaar lijkt van tevoren voorspelbaar was. Om in die onweerlegbaarheid te kunnen geloven heeft hij wel belang bij de fictie van de herhaalbaarheid en de mogelijkheid om processen te reconstrueren, maar niet bij het voorspellen van de afloop, want de afloop moet vastliggen, zij het dan in dit geval juist als excuus om niet te hoeven kiezen. Daarom verschillen zijn denkbeelden dan ook wezenlijk van die van Bausinger, die ik voortdurend aan de rand van zijn betoog als tegenstelling aanwezig voel. Bausinger interesseert zich nauwelijks voor historische processen, behalve dan als polemiek. Ik vraag me zelfs af of het ook geen polemiek is als hij van volkskundigen eist dat ze een bijdrage leveren aan veranderingen in de maatschappij, maar dat is een ander verhaal. Zelfs als polemiek ligt zo'n standpunt echter om psychologische redenen buiten het bereik van Wiegelmann. Objectiviteit en waardevrijheid zijn voor hem meer dan alleen maar wetenschappelijke waarden. Ze zijn de enige waarvoor hij enige emotie kan tonen. Ze maken de mens ondergeschikt aan de geschiedenis en ze geven de wetenschapsman de macht om dat in te zien. Daardoor rechtvaardigen ze het gevoel van machteloosheid tegenover de eigen situatie en zetten het, maatschappelijk gezien, zelfs om in zijn tegendeel. Dat lijkt mij in het kort de achtergrond van zijn theorie en de verklaring voor de daarin ingebouwde kortsluitingen. Voor het boek dat hij met Heilfurth en Zender geschreven heeft, betekent het dat het als produkt van samenwerking in mijn ogen mislukt is, maar dat het belangwekkend is als de vertaling van de onzekerheden van mensen in de taal van hun beroep. Want dat is wetenschap.

Summary

A detailed review of the introduction to folklore by G. Wiegelmann, M. Zender and G. Heilfurth (see note 1.), with references to earlier publications. In the opinion of the reviewer the most interesting aspect of this book is the latent controversy between Zender and his former student Wiegelmann. Zender is mainly interested in the rudimentary elements of folklore which remain unchanged through the ages, and through these he tries to increase his knowledge of earlier periods, especially of cultural influences in the Early Middle Ages. Wiegelmann on the other hand searches for the basic laws in the process of change. He bases his studies on contemporary material, especially from the

period after 1500 A.D.

This difference in approach might be seen as typical of the differences between two generations, but it is certainly also a result of a difference in mentality. Zender's approach stems from his desire to establish a regional identity and to trace the roots of this identity to a distant past. Wiegmann's search for the basic laws in the process of change is probably an excuse for avoiding the political involvement some of his contemporaries demand of scientists.